جیهانبینی، هێز، کۆنخوازی

ئاسۆ جەبار

"بەجیهانیگەرایکردنی مرۆڤ، لەرێی تۆڕەکانو رێگەکانی راگەیاندنەوە دەروازەگەلێکی بۆ رزگاربون لەبازگەکانی باوەڕو بەندیخانەکانی شوناسە داخراوەکان کردەوە" عەلی حەرب

جیهانبینی مۆدێرن هێزێکە بۆ هەڵوەشاندنەوەی دنیای داخراو و روانینی داخراو، هاوکات کۆنخوازیش هێزێکی نەریتپارێزە بۆ داخستنی روانینو داگیرکردنی جیاوازییەکان، جیهانبینی مۆدێرن هێزێکە بۆ گۆڕانو بەرپاکردنی جیاوازیو خولقاندنی فەزایەکی کراوە، بەلام کۆنخوازی هێزێکە بۆ بەرپاکردنی دوبارەبونەوەو رەنگرێژکردنی نەریتو ئەخلاقیاتی مۆنوپۆلیزەکردن. ئەم شێوازە لەجیهانبینی دیاردەیەکی نوێو تەوژمێکی کاریگەرترە، بۆ بەرهەمهێنانی هزرێکی دیکەو خەیاڵدانێکی دیکە، مرۆڤێك بەرهەمدەهێنێت کە دەکەوێتە دەرەوەی حیکایەتە بچوکەکانو دەرەوەی ئەو دنیا داخراوەی کە دنیابینییەکانو روانینەکان بچوکدەکەنەوە، واتە هزرێکی جیاوازی پاش حیکایەتە گەورەکانە.

خەیاڵگەیەکی دیکەی ئەو ناوەندە داخراوەی نەریتی بیرکردنەوەی نەوەکانی پێشوو دەشکێنێت، روانینێکی دیکەی ئەو سەرزەمینە بێدەنگەی مرۆڤە گوێڕایەڵەکانو خەیاڵدانە داخراوەکانو ئەو کولتوری سەرسامییە داغڵی گفتوگۆ دەکات، واتە ئەم تەوژمی جیهانبینییە بەرلەوەی تەوژمێکی کرداری بێت، تەوژمێکی مەعریفیو خەیاڵدانێکی جیاوازە بۆ دۆزینەوەی سەرزەمینێکی دیکەی تێڕامانو گەلاڵەکردنی تیکستێکی کراوەی رەخنەییو دۆزینەوەی ئاڕاستەیەکی دیکە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو دنیا نەریتییەی کە بیرکردنەوەکانو خەونەکان بەئەندازەیەك ناشرینو وێران دەکات. کەواتە جیهانبینی هێزێکی دیکەیە لەدەرەوەی پێوانە نەریتییەکانو لەدەرەوەی ئەو پانتاییە داڕێژراوەی ئایدۆلۆژیاو هزری باوی روانین، فەلسەفەیەکە بۆ کردنەوەی پانتاییەکی جیاوازی هزرو خەیاڵدانێکی نابەراوردکاری لێوانلێو لە پەیوەندیو بەریەککەوتن، کاردەکات بۆ دامەزراندنی کلێشەسازییەکی ناتایبەتمەندی کراوە.

روانینێك لەدەرەوەی ئەو ترادسیۆنە داخراوەی ژیان، لەدەرەوەی ئەو دنیا کۆنکرێتییەی کە روانین بچوکدەکاتەوە بۆ خەیاڵێکی بچوكو کۆمەڵە حیکایەتێکی بچوك، دنیابینییەکی دیکەو خەیاڵگەیەکی فراوانتری هەیە بۆ شکاندنی ئەو تەوقی حیکایەتانەی کاردەکەن بۆ وێناکردنی خەونو مەوداکانی روانین. هەروەها ئەو دنیابینییەی کاردەکات بۆ بچوکردنەوەی خەونەکان، کاریش دەکات بۆ بچوکردنەوەی مرۆڤەکان لەکۆمەڵە حیکایەتێکی هاوشێوەدا. ئەم دیاردەیە هەوڵێکی گەورەیە بۆ شکاندنی ستراکچەری

حیكایەتەكانو ئەو نادنیابینییەی كە گەمارۆی ژیانی داوەو سازكردنی ئەو كلێشە كولتورییەی كە دروستكەرو داریژەری قەیرانەكانە.

جیهانبینی مۆدێرن كار لەسەر دوو ئاستی جیاواز دەكات، بەواتایەك بزوێنەری دوو ئاستی بیركردنەوەیە، ئاستی یەكەم هەڵوەشاندنەوەی داخرانی كولتوریو فەرهەنگییە، ئاستی دوەمیش پەیوەندییە. دنیای داخراوی كۆمەڵگە نەریتییەكان دنیایەكە بۆ بچوكردنەوەی ژیانو كولتورو هزرو فەرهەنگو پەیوەندییەكان، دنیای لۆكاڵ كار دەكات بۆ بچوكردنەوەی ئینسانو بچوكردنەوەی خەونەكان، لەكاتێكدا ئەو فەرهەنگەی كە كۆمەڵێك خەونی گەورە لەپشتییەوە ئامادە نەبێت كۆمەڵگەیەكی بچوكە، فەرهەنگێكی داخراوە، شارستانیەتێكە لەپەراوێزی خۆیو دنیادا، وەك عەلی حەرب دەڵێت: ئەورۆكە لەبەردەم شۆرشی زانیارییەكاندا ئیمكانیاتێكی بەرفراوان لەبەردەم مرۆڤدا كراونەتەوە، كە لەتوانستە كاریگەرەكاندا بۆ كردەو كارلێكردن بەرجەستە دەبێت، هیچ زیادەڕۆییەك نیە لەقسەكردندا گەر بڵێین جیهانێكی نوێ لەگەڵ دیاردەی جیهانگیریدا پێكدێت، هاوڕێ لەگەڵ دەركەوتنی بكەری مرۆڤایەتییەكی نوێدا، كە بە مەوداو خێرایی تیشك یان هزر كاردەكات، بەقەدەر بەكارهێنانی ڕێگەكانی راگەیاندنی خێراو هەمەڕەنگی، یان لەگەڵ ئەو تۆڕە پەیوەندییە ئاڵۆزو لەرادەبەدەرانەدا مامەڵەدەكات. مرۆڤی پەیوەندیامێز كە دەماخێكی ئالیو تەكنیكاتێكی ژمارەییو هزریو كاركردن بەرەو گەردوونگەرایی بەوێنەیەكی كیشوەربڕو كۆمەڵگابڕو كولتوربڕی بۆ رەخساوە."[1]

ئەم ئەزمونە بەرلەوەی گەلاڵەكردنی جیهانبینییەكی جیاواز بێت، بەرپاكردنی بیركردنەوەو روانینێكی جیاوازە لەدەرەوەی ئەو دنیا داخراوەی دەسەڵاتە داخراوەكانی ئەو نادنیابینیەی كە دەكەوێتە ناوەوەی حیكایەتەكانو كرۆكی رووداوەكانو ئەو كۆنخوازییەی بەردەوام لەهەوڵی پاراستنی نەریتی داخراوی ئەو سەرزەمینەدایە كە ناوی نیشتیمانە، ئەو خەیاڵگەیەی كە ناوی حیكایەتی بچوكە، ئەو دنیایەی كە ناوی دوبارەبونەوەیە، ئەو رووبەرە نادیارەی كە ناومان لێناوە یادەوەریو مێژووی ئەم تەوژمە ئاڕاستەیەكە تەواو پێچەوانەی لۆكاڵیەتو هەرێمخوازییە، تەواو پێچەوانەی رەهەندە كورتمەوداكانو هزرە نەریتییەكانە، پێچەوانەی كۆنخوازیو نەریتخوازیو ئەخلاقپەرستییە، ئاڕاستەیەكە لەدەرەوەی دنیای چوارگۆشەی كۆمەڵگە داخراوەكانو بازنەی داخراوی هزرو روانینو نادنیابینییەكان.

ئەوەی لەپشت ئەم ئەزمونەوە كاردەكات نە تێكستێكی ئەدەبییە، نە خەیاڵدانێكی شیعرییە. بەڵام ئەم ئەزموونە بەبێ ئەو خەیاڵدانە جیهانبڕو كولتوربڕەو بەبێ ئەو نیگەرانیانە چوارچێوەیەكی دیاریكراوەو هیچی تر، بەبێ ئەو خەونانە ستراكچەرێكی بەتاڵەو كلێشەیەكی دیكەی ئەو دنیا داخراوەیە كە سەرزەمینێكە بۆ بچوكردنەوەی مرۆڤەكان، بۆ بچوكردنەوەی دنیابینییەكان.

نائومێدیو نیگەرانییەكان

[1] علی حرب، حديپ النهايات،2001،ل10"

مەودایەکی دیکە هەیە لەدەرەوەی مەودا داخراوەکانی رازیبوون، لەدەرەوەی حیکایەتە گەورەکان، لەدەرەوەی نەریتی روانینو نەریتی بێباکی، کە مەودای نائومێدییەکانە، کە دنیابینییەکی قوڵترە بۆ نیگەرانی، جەوهەریترە. نائومێدیی بەرلەوەی بارودۆخێکی سایکۆلۆژی بێت، پتر بارێکی مەعریفییە، جیاوازییەکی دیکەیە بۆ رەنگرێژکردنی کلێشەیەکی دیکەی ئەنتۆلۆژی، ئەوەی لە نائومێدییەکانەوە دێت، ئەوەی زادەی نائومێدییەکانە زادەی نادیارێکە، کوڕی نیگەرانییەکانە، لەبەرئەوە ئەوەی لەپشت ئەم ئەزمونەوەیە پتر ئەو نیگەرانییە گەورانەیە لە نەوەکانی پێشوو، نیگەرانی لەدەسەلاتە داخراوەکان، لەجەنگ، لەشەهادەت، لەدەسەلات، لەبێباکی، لە پوچی، لە دوبارەبونەوەی حیکایەتەکان، لەحیکایەتە بچوکەکانو لە مەرگدۆستی...تاد.

دواجار ئەو نیگەرانییە تەوژمێکی نوێیە بۆ دروستکردنی مەودایەکی دیکەی تێگەیشتن، بەلأم ئەگەر دنیابینییەکی جیاوازی لەپشتەوە نەبێت نابێتە بەرپاکەری خەیاڵدانێکی جیاواز بۆ گەلاڵەکردنی روانینگەلێکی ناترادسیۆنی، بۆ وروژاندنی زیاترو زیاتری ئەو خەیالگە کۆنکرێتییەی کە پێیوایە لەدەرەوەی مانیفێستە داخراوەکەی ئەو شتێکی دیکە ناژی، لەدەرەوەی ئەو دنیا کلۆمدراوە هیچ روانینێکی دیکەو هیچ نیگەرانییەك بەقەدەر قەدەرەکانی ئەو نینو بەقەدەر ئەو رێکەوتە دیاریکراوەی ئەو نینو هیچ نادیارێك ناتوانێت رووە تاریکەکانی ئەو هەڵماڵێ‌و مەودایەکی دیکە زیادبکاتە سەر ئەو ناوەندە.

جیهانگیری بەرهەمی جیهانبینیە

واتە جیهانگیری بریتییە لەو دۆخە ئێستاییەی لەمڕۆدا جیهانی تێکەوتووە، دۆخێك کە تیایدا بەشە جیاوازەکانی جیهان لەهەلومەرجێکی چڕو بەهێزو هەمەلایەنی توانای پەیوەندیکردنو پێکەوەبوندان. جیهانگیری جیهانە لەدۆخی سەفەرو گواستنەوەو کۆچو بەناویەکداچونی ئینسانو ئابوریو کولتورو یاساو نۆرمو بەهاو کێشەو گرفتو مەترسییەکان بەیەکدی، بریتییە لەو پرۆسە تەکنیکیو کۆمەلأیەتیو کولتورییەی کە مانایەك بۆ دووری ناهێڵێتەوەو شتەکان بە جوڵەیەکی خێرا لەیەکدی نزیکدەکاتەوە. هەموو ئەمانەش بەسەریەکەوە کاریگەریی گەورە لەسەر ژیانی سیاسیو ئابوریو کولتوریو ئەخلاقی کۆمەڵگە جیاجیاکان بەجێدێڵێت.[2] ، ئەو دنیا داخراوەی دنیاکانی دیکە ناکەونە چوارچێوەی روانینەکانییەوە دنیایەکی سنورداره، خاوەنی خەیاڵدانی بچوكو کۆمەڵێك حیکایەتی لۆکاڵییە، بەلأم ئەو دنیایەی لەرێی دنیابینییەکی دوورمەوداوە دنیاکانی دیکە قبوڵدەکاتو جیاوازییە فیکریو رۆشنبیریو کولتورییەکان قبوڵدەکات، دنیایەکی ناسنوردارەو مەودای حیکایەتە بچوکەکانی تێپەڕاندووە، ئەو کۆمەڵگەیەی بەدیار وێنە بچوکەکانی خۆیەوە، بەدیار دنیای شتە پیرۆزەکانی خۆیەوە بچوکدەبێتەوەو بەشدار نابێت لەو جیهانە گەورەیەدا کە بە ناو جیهانگیرییدا تێدەپەڕێت، کۆمەڵگەیەکە دەکەوێتە پەراوێزی شارستانییەوە، ئەو نەتەوەیەی بەدیار سەرزەمینی رەمزە سواوەکانی خۆیەوە خەیالگە لەسەر

[2] مەریوان وریا قانیع، شوناسو ئاڵۆزی، 2004، ل23-24

خەیالگە کەڵەکە دەکاتو ناتوانێت دەستکاری ترادسیۆنی باوی روانینو کولتور بکات، خەمسارده بەرامبەر ئەو دیاردە نوێیانەی جیهانی نوێی گرتۆتەوە، کۆمەڵگەیەکی نەخۆشەو دەبێتە خاوەنی فەرهەنگێکی بچوك، هێندەی چاوێکی گەورەیە تەنها بۆ تەماشاکردنی دنیا، هێندە سەرزەمینێکی گەورەی تەماشاکراو و بەشدار نییە، ئەم روانینەش زادەی تەماشاکردنێکی بێدەسەلاتو هەستکردنێکی قوڵە بە هەوابەرزییەکی کولتوری وێرانو تاریکتر لەهەر بەشێکی فەرهەنگی دنیا کە ناکەوێتە سەر نەخشەی گۆڕانو تێگەیشتنو گەلاڵەکردنی پرۆژەیەکی فەرهەنگیو رۆشنبیریو شارستانیی پەیوەندیامێز.

ئەگەر جیهانگیری بۆخۆی خاوەنی مێژوییەکی درێژ بێت، ئەوا جیهانبینیش هەڵگری مێژوییەکی دورودرێژترە، بەواتایەك بەرلەوەی جیهانگیری ببێتە مۆدێلێکی کولتوریی سەرتاسەری، جیهانبینی دەبێتە ئەو فلاشباکە گەورەیەی کە بە خەیاڵدانەکانیدا تێدەپەڕێت، هاوکات ئەو داینەمۆ گەورەیەی جیهانگیریش هزری مۆدێرنەیە، واتە ئەوە نوێگەرییە خەیالگەکانی جیهانبینی بەپیت دەکاتو سەرزەمینە فیکریو کولتورییەکانی بۆ دەرەخسێنێت.

هەڵبەت هەر رۆشنبیر یان بیریار نییە دەکەوێتە بەردەم نوێگەریو ئەو دیاردە بەرفراوانەی جیهانگیری ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ کاری تێدەکاتو کارتێکراو دەبێت پێیان، واتە هەر ڕوناکبیر نییە دەستی تازەگەی لەیەخەی گیردەبێو دەیخاتە نێو تەمومژو ئاڵۆزیەکانی خۆیەوە، بە واتایەك، بەڵکە تەواوی مرۆڤایەتی کەوتۆتە نێو ئەم بارودۆخەوە کە دیاردەی نوێگەری خوڵقاندویێتیو ڕاستەوخۆ ئێمە لەناویدا دەژینو پیایدا تێدەپەڕینو دەگەڕێینەوە بۆیو بونەوەرێکی کارتێکراوین، هاوکات تەواوی ئەو ئاستە ژیارییە بە کولتورو فەرهەنگو ئاینو هۆشیاریو دنیای سیاسەتو تەکنۆلۆژیا، لەوپەڕی ئامێری سەرەتاییەوە بۆ ئەوپەڕی پێشکەوتوو، تەواوی سیستمی ئابوری جیهان لەدنیاو ناوچە جیاوازەکاندا (تەواوی تەکنۆلۆژیای جەنگو ململانێی سەربازیو جیهانییەکان، بە تەواوی مرۆڤایەتییەوە ڕاستەوخۆ کەوتونەتە ژێر فشاری تازەگەرییەوەو بە تەواوەتی گەر لەسەدەی نۆزدەشەوە بێت تا ئەم سەروەختە نوێگەری کاریتێکردونو بە ئاقارێکی دیکەدا بردوینی).

سەرباری ئەوە هەرچەند نوێگەری گوزارشت بێت لەدنیایەکی نوێو تەکنۆلۆژیاو ئاسودەگی نوێ، هاوکات فاشیزمو دیکتاتۆریەتو جینۆسایدی نوێ نەوەی دوەمی نوێگەرین، بەواتایەك نوێگەری تەنها ڕوویەکی جوانو پڕ ئاشتیخوازیو ئاسودەگی نیە، بەڵکە خاوەن ڕوویەکی ناشرینو دژوارو پڕ کوشتاریشە، بەمانایەکی دیکە نوێگەری بارێکی نائاسایی دەخاتەوە لەنێوان چێژو شەڕانگێزیدا، لەنێوان پێشکەوتنو وێرانکردندا. لەلایەك شەڕانگێزی لەکولتورێکی نوێوە دێتە ئاراوە، بەڕادەیەك زۆر گرانە ناسینەوەی؛ بۆنمونە لەکاتێکدا شەڕانگێزی لەبەرگی ئاینیدا دەبێتە چەند پارچەکراوێکی مەزهەبی دژ بەیەكو ناکۆك لە گەوهەردا، لە کاتێکدا تەواوی ئەو دژایەتیانە لەسەردەمی نوێداو بە کولتورێکی نوێو بەخەونی نوێوە خۆی ڕادەگەیەنێو بەرگێکی دیکەی پەیوەندیو ڕاڤەکردن دەپۆشێ، لەهەناوی تازەگەریشدا شەڕانگێزی خۆی بەخێودەکات. لەکاتێکدا کە تەکنۆلۆژیای ئەتۆمی بە دیوێکدا دەبێتە کارخانەی دروستکردنی نوێترین

وزه بۆ خزمەتكردنى مرۆڤايەتى، بە ديويكى ديكەشدا هەر هەمان كارخانەى وزەى ئەتۆم بۆمباى ئەتۆمى دروستدەكاتو هيرۆشيماو نەكازاكى پێ كاول دەكات. لە كاتێكدا، لەم سەردەمەدا لێكۆڵينەوەكان لەبوارى كيمياداو دۆزينەوەى مادەى نوێو تايبەتمەنديەكانى ئەو مادانەو گونجاندنو بەكارهێنانيان بۆ خزمەتى مرۆڤايەتىو پێشكەوتن بەكاردەبرێ، لەلايەكى ديكەوە هەمان تاقيگەو هەمان كەرەستە هەڵدەستێت بە دروستكردنى بۆمبى كيمياوىو لەجەنگى دووەمى جيهانىو جەنگى ئێراقو ئێراندا بەكاردەهێنرێو هاوكات كوشتارگەكانى دوو جەنگى جيهانى پێ سازئەكرێ، ئەم نمونانەى كە باسمان لێوەكرد، تەنها ديارێكردنى ڕووەكانى نوێگەرى بوو بۆ ئاشنابوونو تێگەيشتن لەوەى كە لەم سەردەمە ئاڵۆزەدا ئێمەى مرۆڤ ناتوانين بەو كولتورە هەژارەى ڕوانينى خۆمانەوە، بەو تاك ڕەهەنديەى تێگەيشتنەمانەوە لەنوێگەرى تێبگەينو بگەڕێين بەدواى شوناسێكى تايبەتدا بۆ دياريكردنى پێناسەيەكى شياوو ڕاڤەكردنێكى سەرەتاييو قوڵ بۆ ئەو دياردەيە كە پەيوەندى بە تەواوى ژيانو شارستانيەتەوە هەيە.

ئالان تۆرين لە كتێبى "ڕەخنە لە نوێگەرى" دەنووسێ: بيرۆكەى نوێگەرى پەيوەندييەكى ئەوتۆى هەيە بە عەقلانيكردنەوە. وازهێنان لە يەكێكيان واتە ڕەتكردنەوەى ئەوەى ديكەيان، بەڵام ئايا دەتوانرێت نوێگەرى بۆ عەقلانيكردن كورتبكرێتەوە؟ ئايا مێژوى پێشكەوتنى عەقڵە، واتە مێژوى پێشكەوتنى ئازادىو ئاسودەگىو سڕينەوەى نەريتەكانو پێبەندىو فەرهەنگە نەريتييەكانە؟ ئەوەى هزرى خۆرئاوايى، لەبەهێزترين ساتەوەختى تەماهيبونيدا لەگەڵ تازەگەريدا جيادەكاتەوە، بريتييە لەئيرادەى گواستنەوە لەخولێكى سنوردارى پرۆسەى بە عەقلانيكردنەوە بۆ بيرۆكەى كۆمەڵگەيەكى عەقلانى پتر سەرتاپاگير"[3].
ئەگەر عەقلانيەتى خۆرئاوا وەرچەرخانێكى ديكەى شارستانيەت بێت لەتەواوى خۆرئاواو و دنيادا، ئەوا بەلايكەمەوە لەدياردەى نوێگەرى دێرينترەو فەلسەفەيەكە بۆ خستنەوەى دەرئەنجامێكى وەك نوێگەرى، لەلايەكى ديكەوە، ئەگەر دوا دەرئەنجامى عەقلانيەت، وەك ئالان تۆرين باسى لێوەدەكات تەواوى ئازادييەكانو هاتنەكايەى ئاسودەگىو بەختەوەرى بێت بۆ فەرهەنگو مرۆڤايەتى، ئەگەر لە كردارو داواكاريشدا بێت، هەر مۆركى عەقلانيەتە، هاوكات ئەگەر عەقلانيەت تەنها ڕەتكردنەوەى نەريتو پێبەندى بێت بە فەرهەنگە نەريتييەكان، ئەوا بەر لەهەر شتێك، عەقلانيەت دروستكردنى نەريتێكى ديكەى ڕوانينو مامەڵەكردنە لەگەڵ دنياو جيهاندا، بەڵام مامەڵەكردنێكى جياوازو نوێ، بەئەندازەيەك كە تيايدا زۆرێك لەجياوازيەكانى خۆى، سەربارى جياوازيى ڕەوتى بيركردنەوەو كردەى مامەڵەكردنى ڕەوتە عەقلانيەكانى ئەو سەروەختە، تا ئەم كاتەش، لەڕێى ڕاڤەكردنو شيكردنەوەى نەريتى باوى ڕوانينو كورت مەوداى ڕاڤەكردنى دنيا لەڕێى تاكەيەك تەفسيرو تاكە يەك فەلسەفەوە. بە هەرحاڵ ئەو خاڵەى يان ئەو جومگەيەى نوێگەرى بە عەقلانيەتەوە.. يان بە عەقلانيكردنەوە دەبەستێتەوە نەريتشكاندنى عەقلانيەتە، بەواتايەك كاتێك عەقلانيەت هەڵدەستێت بە دۆزينەوەى مەودايەكى ديكە بۆ ڕوانين، كاتێك

---

[3] ئالان تۆرين،النقد الحدايه،ترجمه: انور مغيب، درا المجلس الاعلى للپقافه-لا 30.

لەڕێی کۆمەڵە ڕەهەندێکی دیکەوە دنیا دەخوێنێتەوەو داوای کۆمەڵێك مافی دیکە دەکات بۆ مرۆڤایەتیو ئازادییەکی عەقلانیش بەرهەم دەهێنێت لەگەڵ تازەگەریدا یەکدەگرنەوە. هاوکات کۆمەڵێك خاڵی وەرچەرخانی کردەیش دروستدەکەن بۆ هێشتنەوەی ئەو پەیوەندیانە. دوابەدوای دۆزینەوەی ئەو پەیوەندییە ئالان تۆرین بەردەوام دەبێتو دەڵێ: بەر لەهەر شتێك پێویستە ئەم چەمکە بۆ نوێگەریو تازەکردنەوە بەو شێوەیە وەربگرین کە دروستکاری کۆمەڵگەی عەقلانییە ئەم چەمکە هەندێك جار کۆمەڵگە وەك سیستەمو بیناکراوێك وێنادەکاتە سەر حیسابی، هەندێك جاری دیکە وا لەعەقڵ دەکات ببێتە ئامرازێك بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندییەکانی تاکەکەسو چێژ وەرگرتنیان، هەندێك جار وەك چەکێکی ڕەخنەیی دژی سەرجەم شێوەکانی دەسەڵات بەکاریدەهێنێ بۆئەوەی ئەو "سروشتی مرۆڤایەتی"یەی کە دەسەڵاتی ئاینی تێکومەکانی داوە ئازاد بکات."[4] لەدیاردەیەکی گەورەی وەك تازەگەریدا زۆرێك لە چەمکەکانی ژیانو یاساو چەمکە ژیارییەکانی نێو کولتوری بیرکردنەوەو هزری کردەیی ژیان دەگۆڕێت یان بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر تێکەڵدەبن بۆ بارێکی دیکەو فەزایەکی دیکە، لەکاتێکدا لیبیدۆ لەگەڵ شەڕانگێزیدا تێکەڵ دەبێت، سەرلەبەری بیرکردنەوەو ڕوانینەکانی مرۆڤ دەکەونە نێو دۆخێك لەقۆناغی گەشەسەندنی سۆزە هەستیارەکانو عەقڵی شەڕانگێزییەوە، لەکاتێکدا بە ئەندازەیەك پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا دەکەوێتە خزمەتی مرۆڤایەتییەوە، بەڵام لەلایەکی دیکەوە هەمان ئەو تەکنۆلۆژیاو پێشکەوتنە دەکەوێتە کوشتنی ئەو ڕۆحەو تەواوی شارستانیەتیش دەخاتە بەردەم مەترسییەکی گەورە... بەبێئەوەی لەبابەتەکە دوربکەوینەوە. نزیك لەم ڕوانینەوە، بیریار جان پۆڵ گادامێر دەڵێ: "گۆڕانی کۆمەڵگە بۆ سوپایەکی پیشەسازی مەحکومە بەڕێگەیەکی دەسەڵاتگەرایی"[5] هەڵبەت ئەو میراتە فەرهەنگییەی لە دەسەڵاتەوە، یان لەتەواوی میکانیزمەکانی دەسەڵاتەوە بۆ عەقلانیەت بەجێدەمێنێت، هەمان ئەو میراتە لەقۆناغی عەقلانیەتدا ناگاتە تاکەیەك مەوداو تەنها بەیەك پانتایشدا تێناپەڕێو لەڕێی یەك کەناڵیشەوە مامەڵە لەتەك کۆمەڵگەو تاکەکەسو دامەزراوەکاندا ناکات، بەڵکە هەماهەنگ لەتەك تەواوی جیاوازیەکانی خۆیدا، هاوڕێ لەتەك زۆرێك لەڕوانینو ڕاڤەکردنەکانیدا بە تەواوی ئەو میراتەوە مامەڵە دەکاتو لە بازنەیەکی دیکەی ژیاندا، کە جیاوازییەکان، ڕەخنەکان تیایدا دەژین، دەیانخاتەگەڕو کارلێکی دیکەیان بۆ دروستدەکات، هاوکات لەوێدا، واتە لەو پانتاییە بەرفراوانەی زانینو دەسەڵاتدا گەورە دەبنو گەشەدەکەن. دوورنەڕۆین دواجار نوێگەری؛ دەبێتەوە بە خاوەنی یەکەمی سەرجەم ئەو میراتە کولتوریو عەقلانییەی دەسەڵاتو عەقلانیەتو سەرلەبەری مێژووی ڕەتکردنەوەی نەریتەکانو ئەو فەرهەنگە نەریتیانەی کە دنیا بەیەك دیودا دەبینێنو تەواوی گۆڕانکارییەکانیش لەیەك ئاستدا دەخەملێنن. فۆکۆ لە کتێبی

---

[4] هەمان سەرچوە، لا 30

[5] لە ئاماژەیەکی ئالان تۆرینەوە بۆ گادامێر وەرگیراوە- لە کتێبی.ڕەخنە لەنوێگەری.

"چاودێریکردنو سزا"دا دەڵێ: "تاکەکەس هەڵکەوتەیەکی دروستکراوە بەهۆی تەکنۆلۆژیای تایبەت بە دەسەڵاتو ناوی لێدەنێت دیسپلین."[6]

دواجار ئەو پەیوەندییەی نێوان نوێگەریو عەقلانیەت تەنها پەیوەندییەکی ڕێژەییە، هەڵبەت ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت لەنرخو بەهای عەقلانیەت یان نوێگەری کەمبکەینەوە، بەڵکە بەهاکانی نوێگەری هیچی کەمتر نییە لە دەستکەوتەکانی عەقلانیەتو مێژووی هزری مرۆڤایەتی لە ساتەوەختی ڕەتکردنەوەی هەنوکەی دیاریکراوی میراتی کۆنو نەریتی باوی ڕوانینی کۆمەڵگەو ئاین. لەلایەکی دیکەوە ئەوەی مرۆڤایەتی دەگەڕێنێتەوە بۆ ساتەوەختی دابڕان یان دەیخاتە نێو دڵەڕاوکێیەکی کوشندەوە کاتێك پەیوەندییەکانی خۆی یان جومگەی پێکەوەگرێدانی بەو میراتەی پێش خۆیەوە، کە بەدەر نییە لەمیراتی بیروباوەڕی نەوەکانی پێشخۆی تازەگەرییە، یان بەرئەنجامەکانی خودی نوێگەریو عەقلانیەتە لەدنیای ئەوڕۆدا.

جیهانبینی مۆدێرن بەرلەوەی هەڵکەوتەیەکی نێو ئاستە ژیارییەکانی مرۆڤایەتی بێت، بەرلەوەی پانتاییەکی گەورەی دروستکردنی جیهانگیری بێت، سەرەتا فەنتازیاو خەیاڵێکی ئەفسانەیی بوو، کۆمەڵێك حیکایەتو خولیای دورمەودا بووە بۆ گەلاڵەکردنی روانینێکی فەنتازی بۆ دنیا، بڕینی سنورەکانو دورکەوتنەوە لەدنیای داخراوی ماڵو هەرێمی ژیانی ئاساییو زادگە، دروستکەری روانینو خەیالگەیەکی گەورە بوو بۆ مرۆڤایەتی، لەبەرئەوە ناکرێت ئێمە بە کەسایەتییەکی وەك کولۆمبوس بڵێین تەنها پیاوێکە لەمێژودا، بەڵکە فەرزەندەیەکە لەدەرەوەی مێژوو و لەدەرەوەی ئەو دنیا سنوردارەی پێی دەوترێت جوگرافیا، لەدەرەوەی ئەو ترادسیۆنەی کولتورێك لە کولتورەکان دائەڕێژێت، ئەو بەرلەوەی زەریاکان ببڕێتو سنورەکان بەجێبهێڵێت خەیاڵدانێکی جیهانی ئەو دنیابینییە سەرسامەی بۆ دروستدەکات کە دەچێتەوە نێو سەرزەمینێکی دیکەی روانینی ئەفسانەییو رووبەرێکی دیکەی دەرەوەی حیکایەتەکانە. ئەگەر مرۆڤی مۆدێرن کۆلۆمبۆسو هاوڕێکانی وەك کەسایەتی لەمێشکی خۆی دەربکاتو زیاتر وەك روانینو سەرەتای فەلسەفەیەکی سەرەتایی بۆ دنیابینی تێیبگات، ئالێرەوە دورخستنەوەی مەوداکانی روانین دەبێتە مۆدێلێکی جیاوازی شارستانی کە لە توانایدایە رەهەندەکانی بیرکردنەوە والأبکات بەسەر پانتاییەکی بەرفراوانی روانیندا، ئەوە تەنها تەکنولۆژیا نییە مرۆڤایەتی هاندەدات بۆ دۆزینەوەی دیکەو روانینی دیکە، بەڵکە ئەوە خەیاڵو خولیاکانە، ئەو فەلسەفەی روانینە کە دنیاکان لەیەکتری نزیکدەکاتەوەو رەمزەکانو پیرۆزییەکانی نیشتیمان دەخاتە بەردەم مەترسی کاڵبونەوەو تێکەڵبوون بەدنیا، مەریوان وریا لەم بارەیەوە دەنوسێ: هەمیشە لەپاڵ خەونو خولیاو ئارەزووی مرۆڤدا بۆ کۆکردنەوەی جیهان لە ماڵێکدا، ترس لە هێرشی هەمان جیهان بۆ ناو ئەو ماڵە لە ئارادا بووە، لەپاڵ ئارەزوی بە هاوڵاتیبونی جیهانیدا ترس لەکێشەو گرفتو نەهامەتییەکانی تێکەڵاوبون بە نەناسو نەزانراو ئامادە بووە. شانبەشانی پێکەوەبونو خەونی سەرتاسەریو جیهاننیشتیمانی، ترس لەنەمانی سنور، ترس

---

6 میشێل فۆکۆ، چاودێرکردنو سزا، لا196، لە کتێبی (رەخنە لە نوێگەری) وەرگیراوە .

لەکەوتنە ناو پانتایی بێسەرەتاو بێکۆتایی‌و بێمەودا، ترس لەنەناسراو، ترس لەدەستدانی دڵنیاییە سادەکان هەمیشە بەشێك لەرۆح‌و وێناکردنەکانی مرۆڤ بووە[7].، هاوکات خودی ئەو جیهانبینیەش یان خولیای جیهانگیریش مەترسییەکی گەورەیە بۆ تەواوی ئەو کەرەستەو خەیاڵە لۆکاڵیانەی کە دەیانەوێت روانین‌و فەنتازیاکانی دنیابینی لە چوارگۆشەیەکی کۆنکرێتیدا بەناوی نیشتیمان یان نەتەوە یان کولتورەوە بەندبکەن‌و تێکەڵی شوناسێکمان بکەن خاڵی لە روانین، بەتاڵ لەهەر دنیابینییەکی دوورمەودا، ئەو ترسە تەنها ترسێکی کاتی نییە بەڵکە ترسێکی خۆرسکە، سەردەمانێکە ئەم خولیاو ترسە لەگەڵ مرۆڤدا دەژین، ترسی لەدەستدان بەرەنجامی ترسە لەتێگەیشتن لەنەزانراو، هاوکات بەرەنجامی دوورکەتنەوەیە لەکولتوری باو، خەیاڵی لەقاڵبدراو، ترسە لەدەستدانی نەریت‌و ئەخلاقی مامەڵەکردن لەگەڵ ژیان‌و دنیای شتە پیرۆزەکان‌و هیماو بەها کۆمەڵایەتی‌و کولتورییەکان، بەڵام دنیای مۆدێرن دنیایەکی بێرەحمە، بەواتایەك دنیاکە بۆ ئاوێتەبون‌و نزیکبونەوە، دنیایەکی گەورەیە بۆ بچوکردنەوەی نیشتیمان‌و کولتورو کۆمەڵگەکان‌و ونکردنی شوناسە نەریتییەکان، دنیای مۆدێرن دنیای حیکایەتە بچوکەکان نیە، رەنگە دنیای تاکەیەك حیکایەتی گەورەی بێکۆتایی تەواوی مرۆڤایەتیی بێت، بەڵام دنیای حیکاتە گەورە لابەلاکانیش نیە، دواجار دنیای ئەو حیکایاتانەیە کە دەتوانن گوێ لەحیکایەتەکانی ئەوانی دی بگرن‌و بەشداربن لە تێگەیشتن‌و گۆڕانکاری‌و کاڵکردنەوەی ئەو مێژووە دوورودرێژە نەریتی‌و ئەخلاقی‌و کۆنپارێزییەی کە دنیا بەسەر دوو مەودای داخراوی بێقسەدا دابەشدەکات، واتە دابەشکردنی دنیا بەسەر قەدەغەو ئاساییدا، حەرام‌و حەڵاڵدا.

کۆنخوازی‌و نادنیابینی

بەڵام دنیابینییە جیاوازەکان شانبەشانی ئەو کۆنخوازی‌و نەریتپارێزییە بەردەوامبونی خۆیان وەرگرتووە،..ئەوەمان لەبیرنەچێت کۆنخوازی بۆئەوەی لەسەردەمە نوێکاندا نەمرێ، فۆرمی جیاجیا دروستدەکات‌و رێگاو شێوازی جۆراوجۆر بەکاردەبات‌و وێنەی جۆراوجۆر لەسەر خۆی‌و ئەو میراتییە کولتورییە دروستدەکات. ئەورۆکە نەوەکانی پێشوو بەو کەرەستە کۆنانەی خۆیانەوە لە بێئاگاییەکی گەورەدا دەگوزەرێن، لە خەیاڵێکی پڕ لەیادەوەریدا دەژین، لە ئاکامێکی سەرتاسەریدا ئێستاو ئایندەو مێژوویان پێکەوە گرێداوە، خاوەنی خەیاڵدانێکن بۆ بەخێوکردنی بێماناییەکان، بۆ تۆکمەکردنی ناوەندو سەرتاسەرییەکان، بۆ دانانی ئەو کۆڵەکانەی کە کۆنخوازی لەسەری رادەوەستێ. بۆ داگیرکردنی پانتاییەکانی بیرکردنەوەو تێڕوانینی نوێ، بەلایکەمەوە هزرێکی تاریك لەدیوە نادیارەکانەوە ئامادەیە بۆ داگیرکردنی ئێستاو دوبارەکردنەوەی خۆی.

کۆنخوازی نایەوێت لەئێستادا نەژی، نایەوێت لەئێستاو داهاتوو خۆی دابڕێت، خوازیار نییە تەنها لەمێژویەکی تاریك‌و لە شارستانییەتێکی دووردا بگوزەرێ، بێزارە لە بێماناییەکانی خۆی‌و شەیدای ژیانێکی

---

[7] شوناس‌و ئاڵۆزی، ل20

نوێیه لەئێستادا، بەڵام بەهەمان کەرەستەو هزرو عەقڵی پێشووەوە، بەهەمان خەیاڵو رامانو بێئاگاییەکانی خۆیەوە دەیەوێت لە ئێستادا ئامادەگییەکی هەمەلایەنی هەبێت، دەکارێ لە سفرەوە دەستپێبکاتەوە، دەیەوێت تا دوایەمین ژمارە لەگەڵ نەوە نوێکاندا گوێزی خۆی بژمێرێو کەرەستە کۆنەکانی فەنتازیا داغڵی ئێستا بکاتەوە. بەڵام ئەو دنیابینییە جیاوازەی لەدەرەوەی ئەودا دەژی بەلایکەمەوە جیاوازییە هەرە جەوهەرییەکانی ئەو دەدۆزێتەوەو شوناسیی واقعی ئەومان بۆ دەردەخات. هەڵبەت ئەوە دنیابینی مۆدێرنە کە لەتوانایدایە دنیا داخراوەکانمان بۆ کەشفبکاتو کاردەکات بۆ دۆزینەوەی ئەو بۆشاییەی گەورانەی کە لەنێوان دنیاکەی تۆو روانینەکانی ئەوانیدیدا لەئارادایە، کار دەکات بۆ بەستنەوەی ئێستا بە هەنوکەکانی روانینەوە، بەستنەوەی هەنوکەکانی روانینیش بە ستارکچەرێکی کراوەترەوە، کە سەرلەبەری کایەو پێکهاتەکانی لەپانتاییەکی بەرفراوانی روانینو هەنوکەدا بگوزەرێت.

فەزای کراوە

کارکردن لەفەزایەکی کراوەدا، شوناسێکی دیکەو خەیاڵگەیەکی دیکەی هەیە، هێمایەکە بۆ رەتکردنەوەی داخرانو شکاندنی وێنە دووبارەکانی ئەو سەرزەمینە زەمەنییەی کە ناوی شوێنو جوگرافیای بیرکردنەوەو خەونەکانە، جیاوازی ئەو جیهانبینییە لەسەرەتاوە لەو فەزا کراوەیەوە دەستپێدەکات کە خاڵییە لەهەر فیگەرێکی وەستاو بێجگە لە کارئەکتەرەکان، خاڵییە لەهەر مەودایەکی زەمەنی دیاریکراو، لەراستیدا خۆیبۆخۆی ئەم کارکردنە هەوڵێکە بۆ کردنەوەی مەودایەکی دیارکراو بۆ روانین، هێندەی ئیشکردنە لەعەقڵدا ئیشکردن نییە لەشوێندا، هێندەی جیاکردنەوەی زەمەنە لەپێکهاتە کۆنکرێتییەکانیو دابەشکردنەوەی بەسەر روانینو فەرهەنگو دنیابییەکاندا هێندە ژیانکردنە لەگەڵ زەمەنی ئاسایدا، بەواتایەك ئەزمونێکە بۆ بەرهەمهێنانی گوتارێکی جیاوازو، دنیابینییەکی جیاواز لەرێی تێکستێکەوە کە لەخەیاڵدانی ئێمەدا مەودایەکی کراوەترو نابەرجەستەی پەیوەندیامێزی دروستکردووە.

نۆستالژیا و بێهودەیی

کۆکردنەوەی ئەم دوو چەمکە لەیەك وتاری دیاریکرودا خۆی بۆخوی کارێکی قورسە، لەبەرئەوە هەریەك لەم دوو چەمکە سەر بە چەند قوتابخانەیەکی فیکریو فەلسەفی جیاوازن، هەرچی نۆستالژیایە بەرهەمی کارکردیەکی هزری واقعو ئەدەبی کلاسیکە، هەروەها ئامادەگی بەردەوامی ئەم چەمکە لەهزری مۆدیرنەدا کلێشەیەکی دیکەو رەنگێکی دیکە وەردەگرێت، دەبێتە تێزێکی دیکە لەخەیاڵدانی ئەدەبیو لە هزری هاوچەرخدا، نۆستالژیا کە سۆزێکی گەورەیە بۆ رابردوو، بۆ نیشتیمان، بۆ عیشق، بۆ خەونەکان. هەموو ئەمانە لەکلێشەو مەودای جیاجیادا لەدنیای هاوچەرخدا بەفورمێکی دیکەو بەدنیابینییەکی دیکە دەردەکەون، ونبونی ئەم دنیابینییە، ونبونی یادەوەریو ئەو حیکایەتانەیە کە لەپشت هەر روانینێکی نۆستالژیەوەیە، بەڵام ئەزمونی دنیای داخراو لێوانلێوە لە نۆستالژیاو، پڕە لەگەڕانەوە بۆ ئەو خەونانەی

کە گرێدراون بەو سۆزو نیگەرانیانەوە، هاوکات دەرچوون لەحیکایەتەکان دەرچوون نیە لە نوستالژیا، هەروەها دوورکەوتنەوە لەیادەوەری یەکلایکردنەوەی ئەو نیگەرانیانە ناگەیەنێت، بەڵکە پتر کارکردنە بۆ هەڵپەساردنی ئەو دنیایەی کە دەکەوێتە نێوان یادەوەریو سۆزو نیگەرانییەکان. هاوکات ئەوەی دەکەوێتە نێوەندی دڵەڕاوکێو بێهودەییەکانەوە گەڕانەوەیە بۆ ئەو زاکیرە داخراوە، پتر ئەو هێزی راکێشانەیە کە لەدەرەوەی دنیابینییەکانو لەدەرەوەی ترادسیۆنی نوێی ئەو ئاستە ژیارییە کاردەکات بۆ رامکردنی زەمەنو شوێنو مرۆڤو پانتاییەکان. دەرئەنجام ئەو خەیاڵگەیە دەگەڕێت بەدوای دۆزینەوەی جوگرافیایەکی داخراودا بۆ دابەشکردنی هێزو روانینی خۆی بەسەر زەمەنو گۆڕانکارییەکاندا.

مۆدێرنەو جیهانبینی

نوێگەری لە ڕاڤەکردنێکی هەرە سەرەتاییدا تەواوی ئەو ڕەخنە نوێیانەیە کە ئاڕاستەی دنیای کۆنو کولتوری نەوەکانی پێشوو دەکرێ، هاوکات کۆمەڵێك ڕوانینی نوێیە لە وەرچەرخانێکی درێژخایەنی عەقڵی مرۆڤایەتیەوە هاتۆتە گۆڕێ، کەمتازۆر زۆرێك لە بیریارانی ئەو دیاردەیە دەیگەڕێننەوە بۆ دۆزینەوەی کەرەستە هەرە کاریگەرەکانی پرسیارو گومانی مرۆڤایەتی لەمێژووی دێرینو نوێی سەرهەڵدانی شارستانیەت، بۆ سەروەختێك کە تیایدا زۆرێك لە چوارچێوە دیاریکراوەکانی شوناسو ڕاڤەکردنی دنیا کەوتونەتە بەر مەترسی هەڵوەشاندنەوەو فرە شوناسی، هەڵبەت بە دیوێکدا ئەو پرسیارانە کۆمەڵێك ڕەخنەی جدیش دێنێتەکایەوە، کۆمەڵە ڕەخنەیەك کە تەواوی نەریتی باوی ڕوانینو بۆچونو تێگەیشتنەکانی مێژوی دێرینی بیرکردنەوەو عەقڵ دەخاتە بەر مەترسی هەڵوەشاندنەوەو ڕاڤەکردنو گۆڕانکاریو ململانێوە، ئەوەی نوێگەری لەدیاردەکانی دیکەو لەڕوانینەکانی دیکە جیادەکاتەوە ئەو ئاستی جیهانبینیەیە کە شانبەشانی نوێگەری هزرو روانینەکان فەزایەکی کراوەی گفتوئامێزو پەیوەندیامێز دروستدەکات بۆ بەرهەمهێنانی ئاستێکی ژیاری کراوەتر لەپانتاییەکی بەرفراوانی روانیندا، بەڕای "ئۆکتافیۆ پاز"، نوێگەری ڕەخنەیەکی سەرتاسەرییە لە تەواوی پێکهاتەو کەرەستەکانی ژیانو ژیاریو گۆڕانکاریو عەقڵی بیرکەرەوەی مێژوو، بۆیە لەکتێبی "شیعرو کۆتاییەکانی سەدە"دا دەنوسێ: "سەرەتا نوێگەری بەو سیفەتە دەستیپێکرد کە ڕەخنە بوو لە ئاینو فەلسەفەو ڕەوشتو یاساو مێژوو، ئابوریو سیاسەت، ڕەخنە دیارترین سیفاتی جیاکەرەوەی بوو، هاوکات سەرجەم ئەو شتانەی سەردەمی نوێ نوێنەرایەتی دەکات دروستکراوی ڕەخنەیەکە، بە واتایەك لێپێکهاتووی میتۆدێکە لە گەڕانو خوڵقاندنو فرماندا. چەمکە بنەڕەتییەکانی سەدەی نوێ پێشکەوتنو گەشەکردن، شۆڕش، ئازادی، دیموکراسی، زانستو تەکنۆلۆژیا کە لەبنەڕەتدا دەگەڕێنەوە بۆ ڕەخنە"[8] ئەو ڕاڤەکردنەی ئۆکتافیۆپاز، سەرەتایەکە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی نوێگەریو هاوپەیوەندی لەتەك ڕەخنەو عەقلانیەتی بیری مرۆڤایەتی. بەگشتی ئەو دنیایە بەسەر دوو بازنە، یان دوو پانتایی جیاوازو دژاودژدا دابەشدەکات، لەلایەك دنیایەك هەیە

---

8 ئۆکتاڤیۆ پاز- شعر والنهایات القرن. و: ممدوح عدوان-دارالمدی- لا31

هەڵكەوتەی ژیانو بیركردنەوەو مێژووی ئێمەیە كە تیایدا كولتورو بیروباوەڕو دابونەریتو ئاینو سەرەتاكانی تێگەیشتنی ئێمەی مرۆڤی تیادا كۆبۆتەوە، ئەگەر ئەو دنیایە، دنیای دێرینی ئێمە بێت، ئەوا لە بارێكدا واقعو ڕابردوو سەرچاوەی مەرجەعی گەڕانەوەی ئێمەیە بۆ ژیان، ئەگەر لێرەدا بەناچاری بگەڕێینەوە بۆ كۆمەڵێك چەمك، كە دەتوانین لە ڕێیانەوە ئەو دنیایەی پێ ڕاڤەبكەینو زۆرێك لەو ڕەگەزە دیارو نادیارانەی هەڵوەشێنینەوە، كەواتە ڕەگەزە هەرە دیارەكانی كولتوری كۆمەڵایەتی كۆمەڵگەیەك لەتەواوی جیاوازی كۆمەڵگەكانی دیكەدا، لە پێناسە گشتییەكەیدا بریتییە لەتەواوی ئاگایی گشتی كۆمەڵگەیەك، لەهۆشیاری گشتییەوە تا ئەوپەڕی ڕەگەزە نادیارەكانی بیركردنەوەی كۆمەڵایەتی كۆمەڵە مرۆڤێكی هاوڕەگەز یان هاوكولتور، لەو نێوەندەشدا دابونەریتو یاساو بیروباوەڕی گشتیو ڕەمزو فەنتازیاو نمایشی هاوتائامێزی پێكهاتە كۆمەڵایەتییەكانی كۆمەڵگەیەك، هەڵبەت ئەوەی لێرەدا مەبەستی ئێمە دەوروژێنێت، بەتایبەتی لەنێوەندی زانینەوە بۆ نێوەندی نوێگەریو جومگەی بەیەكەوە بەستنەوەی نوێگەریو ڕەخنە، سەرباری ئاڵۆزی جیاكردنەوەی ئەو چەمكانە لەیەكتریو پۆلێنكردنیان لەڕووی ئەكادیمیەوە، پەیوەندییەكانی ئەو نێوەندە مەعریفییە پەیوەندیگەلێكی دابڕاو نییەو بەدەر نییە لەكۆی پڕۆسەكەو هاوكات خاڵی دەستپێكردنو سەرەتایەكیشە بۆ گەڵاڵەكردنی پەیوەستنامەیەكی شارستانیی جیهانی كە تەواوی كۆمەڵگەكانی دنیا دەگرێتەوە، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەكەونە ژێر كاریگەری ئەو پەیوەستنامە مەعریفییەوە كە عەقڵانییەت لەنێوان نوێگەریو ڕەخنەدا گەڵاڵەیكردوەو دەرئەنجامەكانی كەمتازۆر لەخۆرئاوادا دەركەوتون، بەڵام كۆمەڵگەیەك نیە لەدنیادا لەدەرەوەی ئەو مەجرایە بگوزەریو لەپەراوێزی كاریگەرییە نادیارەكانی تازەگەریدا بژی. بەختیار عەلی لەنوسینێكیدا دەربارەی نوێگەری دەڵێت: "وشەی نادیار وشەیەكە دەشێت چەندەها مانای جیاواز جیاوازو قاڵبو سنووری جیاجیا لەخۆبگرێت، بەڵام لەبەرئەوەی پەیوەندی نێوان نادیارو نوێگەری پەیوەندییەكە هێشتا دیارینەكراوە، لەبەرئەوە هەر دەقێك كە لەتاریكییەوە دێت، هەر ئایدایەك كە لەبەرگی نادیاری دۆزراوەدا خۆی دەخاتە ڕوو..مافی ئەوە دەدات بەخۆی ناوی تازەگەر بەسەر خۆیدا ببڕێت. تا ئەمڕۆ هیچ زانیاریەكمان دەربارەی نادیار نییە، لەبەرئەوە هەموو دەقێك، هەموو نوسینێكو هەموو نوسەرێك دەتوانێت بێتو بڵێت من لە نادیارەوە هاتووم، من كوڕی تاریكییەكانی ناو نادیارمو لەو تاریكییەوە سەرمهەڵداوە. لەم جۆرە ڕۆشنبیریانەدا كە ململانێی زانستی تیایدا ونو بەرتەسكە، دەشێت هەموو پارچەكان هەموو بەشەكان ناوی تازەگەر لەخۆیان بنێن، كە نوێگەری زەمەنێك بێت تیۆریزە نەكرابێت. هیچ سنورێكی بۆ دیارینەكرابێت، مانا مەعریفییەكانی ونبێت، سیفەتێك نەبێت بەرهەمە دێرینەكانی جیابكاتەوە... سیستمێكی پێوانەیی نەبێت نوێگەری لەتەقلیدو ئاسایی جیابكاتەوە هەموو یەكێك لای خۆیەوە بۆی هەیە ناوی تازەگەر بەسەر ئەزموونی خۆیا ببڕێتو واقیعی حاڵیش (لە ڕۆشنبیری ئێمەدا) هەروایە"[9]، نادیار ئەو خاڵی پەنهانەیە كە

---

9 بەختیار عەلی، دیارو نادیار (2)ئیمپراتۆریەتی وەهم، مانای نوێگەریو..، گۆڤاری ڕەهەند،ژ5/ 1998- لا35-36.

گەڕانەوەیە بۆ پانتاییەکی بێکۆتای نادیاریکراو لەزانینو پشکنینو دۆزینەوە، لەبەرئەوە کارێکە لێوانلێو لە فەنتازیاو حیکایەتی جۆراوجۆر، تەواوی ڕوانینو بۆچونەکانمان دەخاتەوە نێو گومانێکی سەرتاسەرییەوە، هاوکات ئەوەی لەپەنهانەوە ئاڕاستە دەکرێ، ئەوەی لەنادیارەوە دێتە ئاراوە، ئەو دیارە نیە کە لەبەرچاوی ڕوانیندا ڕووتدەبێتەوەو تەواوی ڕوەکانی خۆی بۆ جیاوازییەکانی دەرەوەی خۆی کەشف دەکات، ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ نادیار، بەلاَم نادیار سەرباری ئەوەی لەپەنهانەوە هاتوەو شوناسێکی دیاریکراوی نیە، لەتواناشیدایە بگەڕێتەوە بۆ نادیارو لەوێشەوە خۆی جارێکی دیکەو لەزەمەنێکی دیکەدا بەرەو دەرەوەی پەنهان ئاڕاستەبکاتەوەو لەتەواوی ڕوناکییەکانی سەردەمی نوێدا خۆی دوبارەبکاتەوەو پەیوەندییەکی دانەبڕاوی دیکە لەگەڵ تەواوی دەرکەوتوەکانی دیکەدا بخاتەوە سەر نەخشەی ڕوانینو دنیابینییەکانی خۆی، کلێشەسازیەکی تازەگەرانەی دیکە لەزەمەنێکی دابڕاوی خۆیدا بهێنێتە ئاراوەو بەسەردەمی نوێدا تێپەڕێتەوە. گەر لێرەدا نوێگەری وێنەی کلێشەسازێکی خەیاڵی یان واقعیی بێت، ئەوا دەکرێ پرسیار لەو بکەین، ئایا نوێگەری ڕەتکردنەوەی سەلەفو بیروباوەڕی نەوەکانی پێشووە؟ یان هەماهەنگیەکی دۆستانەیە لەتەك تەکنۆلۆژیاو عەقلاَنیەتی پێشکەوتن؟ ئایا نوێگەری تەنها وێناکراوێکی خەیاڵییە بەرامبەر فەرهەنگیی نەریتی باوی ڕوانینو تەفسیرکردنی دنیا، ئایا پەیوەندییەکانی نوێگەریو عەقلاَنیەت دەکەونە کوێی ئەو دەرئەنجامو کارلێکردنەوە؟ ئایا نوێگەری زەمەنێکی دیاریکراوی هەیە، ئایا خاوەن فەلسەفەیەکی دیاریکراوە کە سیفاتەکانی بناسینەوە، ئایا قۆناغێکی دابڕاوە لەسەرەتاوە بۆ کۆتایی، ئایا ئەو ساتەوەختە زنجیرەیەکی بەدوایەکداهاتوی ڕەخنەییە لەسەرەتای گومانەوە تائێستا "وەك هنری لۆڤیڤەر نوێگەری دەگەڕێنێتەوە بۆ ڕەخنەو ململانێی نێوان کۆنو نوێ"؟ کەواتە ئایا نوێگەری تەنها ڕەخنەیە لەکۆنو سواوو باوو نەریتو دنیابینی نەوەکانی پێشوو؟ تەواوی ئەم پرسیارانە بەرەو کلێشەسازییەکی دیکەمان دەبات کە سەرەتاکانی تازەگەرییە لەرووبەرێکی نادیاریکراوی مێژوودا، هاوکات بەردەوامبونێکی بێهودەشە لە عەقڵەوە بۆ نوێ، لە کۆنەوە بۆ تازە، لەواقعەوە بۆ خەیاڵو وێناکردنی دنیایەکی دیکەو خەیاڵێکی دیکە بۆ ژیانو گۆڕانو پێشکەوتنو گواستنەوەی چەمکەکان لەقۆناغێکی ناهەستیارەوە بۆ قوناغێکی هەستیار، لەرووبەرێکەوە بۆ رووبەرێکی دیکەی ڕوانین، ئۆکتافیۆ پاز سەبارەت بە نوێگەریو ئەو ڕەخنانەی پشتیوانی لەنوێگەری دەکەن، کە لەپێشدا ئاماژەمان پێدا، دەڵێ:"هاوکات ئەو ڕەخنەیە کۆمەڵێك ڕەخنەی دیکەشی گرتەخۆ، ڕەخنە لەجیهان، ڕابردوو و ئێستا، ڕەخنە لەڕەهاکانو بەها ترادیسیۆنیەکان، ڕەخنە لەدامودەزگاکانو دابونەریتو سۆزو هەستگەرایيو سێکسگەری: لەڕۆسۆ، دیدرێۆ، شەدرلۆدو لاکلۆ، ساد، ڕەخنەیەکی مێژوویش لەجیبۆنو مۆنتسیکۆ، دۆزینەوەی(ئەوی دی) لەچینو فارسو هیندەسورەکان، هاوکات گۆڕانکارییەکی دیدگایی لەگەردونو جوگرافیاو فیزیاو بایلۆژیادا. لەکۆتاییدا نوێگەری ڕەخنەیەکی بەرجەستەبووە لەڕووداوە مێژووییەکاندا: شۆڕشی ئەمریکیو شۆڕشی فەڕەنسیو بزووتنەوە سەربەخۆییەکان لەکۆلۆنیالەکانی ئیسپانیاو پورتوگال"[10]. گەر لێرەوە بگەڕێینەوە بۆ کاریگەرە هەرە

10 ئۆکتافیۆ پاز- شعر والنهايات القرن. ترجمه: ممدوح عدوان-دار المدى- ص31

www.dengekan.com
2/11/2007

دیارەکانی ڕوانینی مرۆڤەکان بۆ ڕابردوو، بۆ مێژوو، بۆ شوێنەواری کاریگەری قۆناغی ئاستە ژیارییەکان لەمێژوودا، لەو گەڕانەوە مێژووییەی ئۆکتافیۆ پاز بۆ نوێگەری تێدەگەین، کەواتە پێکهاتە هەرە دیارەکانی ئەو دنیایە، سەرەتاکانی بیروباوەڕی مرۆڤایەتی گەلاڵەدەکات، هەڵبەت جوگرافیایەکی نادیاریکراوی مەعریفیشە، لەڕێیەوە مرۆڤەکان دەگەڕێنەوە بۆ سەرچاوە، سەرچاوەکانیش تەنها مێژوویەکی دوورنین، کە گەڕانەوە بۆی زەحمەتو گران بێت، ڕەنگە ئەو سەرچاوە کولتوریانەی مرۆڤایەتی بەگشتی لەئاستێکی سروشتی وادا دەهێڵێتەوە، کۆمەڵێك پەیوەندی هەلکەوتەی ژیانو مامەڵەکردنو تێگەیشتنو ململانێ بخولقێنێت. کەواتە دنیای ئەو پەیوەندییە جیاوازانە کۆمەڵە بەرجەستەکراوێکی مرۆییە، هاوکات گەڕانەوەیەکی زۆر ڕۆحیو خەیاڵی مرۆڤەکانە بۆ تەواوی ئەو سەرچاوانە؛ بۆنمونە ئاین پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتیو کولتوریە کە تیایدا کۆگەڵێ ترادسیۆنی ئەخلاقی، نەریتی، ڕوانینگەرایی کۆدەبنەوە، سەرباری ئەوە پەیوەندیەکی زۆر ڕاستەوخۆیان هەیە بەرەچەڵەکەوە، یەکێك لەو سەرچاوانە گەر زیادەڕۆیی نەبێت، ڕەچەڵەکە، ئەم چەمکەش زۆر نوێ نیە، بەڵکە زۆر دێرینە، بەڵام بەردەوام ئامادەگییەکی مێژوویی‌و کردەیی کولتوری هەیە لەکۆی ساتەوەختە ئارامو گۆڕاوەکانداو دەمانکاتەوە بە بونەوەرێکی ئامێراساو پڕماندەکاتەوە لەنۆستالژیا بۆ ڕابردویەك کە پەیوەندی مرۆڤ بە سروشتەوە تێکەڵەیەکی ئاڵۆزو جیانەکەرەوەیە.

کۆنخوازی‌و نەریتپارێزی

کۆنپارێز بۆئەوەی خۆی بەکوڕی هەموو سەردەمەکان بزانێت، بۆئەوەی لەهەموو بارودۆخەکاندا خۆی دوبارەبکاتەوە، بۆئەوەی خۆی بکات بە ماڵی هەموو زاراوەکانداو جارێکی دیکە بە خەیاڵی خۆی‌و بە ڕوانینی خۆی تەفسیریانبکاتەوە؛ هەڵئەسێت بە بەکارهێنانی شێوازی خاوەنداریێتی‌و خۆی بە خاوەنی سەرلەبەری هەبووەکان، سەرلەبەری ڕوانینەکان دەزانێت‌و خۆیدەکاتەوە بە سەرچاوەی دنیابینییەکان. خاوەنی فەلسەفەیەکە بۆ بەرجەستەکردنەوەی دنیا لەفەرهەنگەکەی خۆیدا، هاوکات خۆی بەخاوەنی ڕۆشنبیری‌و کولتورو فەرهەنگی گشتی‌و جیاوازییەکان دەزانێت، خۆی بە دایکی هەموو گروپەکان‌و هەموو ڕوانینەکان دەزانێت، خۆی دەکات بە مەرجەعی شارستانی‌و ڕوناکبیری‌و ئاستە جیاجیاکانی دنیابینی، ئەو دەیەوێت بڵێت هەموو ئەو ڕوانینانەی تۆ لەهەگبەی ڕوانینەکانی منەوە هاتونەتە دەرەوە..(هەڵبەت هەموو وێناکراوەکانی کۆنپارێزیی درۆیەکی گەورەو فەنتازیایەکی داخراوی لەپشتەوەیە)، ئەو ئەگەر لەتوانایدا بوایە دەیوت: هەمووتان لەمنەوە سەرچاوە دەگرن‌و لەمندا کۆتایتان دێ.. لەمنەوە بیردەکەنەوە بە مندا تێدەپەڕن‌و لەمنیشدا خەیاڵتان تەواو دەبێت...ئەو دەیەوێت بڵێت ئەم سەردەمە نوێیە من خولقاندومەو منم خاوەنی هەموو سەردەمەکان (کۆنپارێز هێندەی لەمەرگی خۆی‌و کاڵبونەوەی خۆی دەترسێت، هێندە لەتەوژمی نوێ‌و دنیابینی نوێ ناترسێ، بەڵام مەرگی ئەو لەنادنیابینییەکانی‌و گەندەڵییە مەعریفییەکەیەوە سەرچاوە دەگرێ).

گەورەترین بێئاگایی لەوێوە دەستپێدەکات، کە کاتێك دەگەینە باوەڕێکی دیاریکراوی رەها بۆ دنیاو دروستکردنی وێنەیەکی بەرجەستە وەك وێناکراوێکی ئایدیایی‌و فەزایەکی داخراو بۆ خۆمان‌و روانینمان‌و کلێشەیەکی تایبەت بۆ تاکەیەك چەشن‌و نەخشەی دنیابینی دروستدەکەین، لەوە خراپتر ئەوەیە کاتێك دەگەینە باوەڕێکی تەواو سەبارەت بەوەی شتێك لەشتەکان، فەزایەك لەفەزاکان، دنیایەك لەدنیاکان کۆتاییان هاتووە، بەو نیازو مەبەستە داخراوەی خۆمان کە دەبێت هەموو شتێك پەیام‌و پێغەمبەرێکی هەبێت، دەبێت سەرلەبەری هزرەکان‌و بیرکردنەوەکان‌و لێکۆڵینەوەکان‌و داهێنانەکان ئاڕاستەیەکی دۆگماتیکی سنورداریان هەبێت‌و گوزارشت لەفەزایەکی دیاریکراو و دنیایەکی داڕێژراو بکەن لەبناغەوە تا کلێشە واقیعی‌و فەنتازی‌و رەمزییەکانی، هاوکات دەربڕی تاکەیەك گوزارشت‌و تاکەیەك قسەبێت، گەر قسەی دیکەش هەبێت، دەبێت دوبارەبوەکانی خۆی بن. مەعشەرەکانی ئەم بیرۆکەیە بەتوندی داکۆکی لەدوبارەبونەوەی خودو کولتورو کەلەپورو رەگەزەکانی یادەوەری‌و تێڕوانین‌و چەمکەکان دەکەن. لەپاڵ ئەو داکۆکییەدا ستراتیژێکی خەتەرناك خۆی مەڵاس داوە، ئەو ستراتیژە پەرجوویەك نیەو رێکەوتێکی نەشازی دابڕاویش نیە لەنێوەندی بیرکردنەوەی کۆی بنەما پەیرەوسازییەکانی پێوانەیەکی هەمیشەیی بۆ بینینی دنیاو گوزارشتەکان، بۆئەوەی خۆمان لەدوبارەبونەوەی ئەو پەیامە رزگاربکەین، دەبێت بەرلەهەر شتێك، بەرلەهەر خەیاڵێکی جیاواز مەوداکانی دوبارەبونەوە، روانینەکانی، پەیامەکانی، پێوانەکانی، پێبەندیەکانی‌و خەیاڵدانەکانی دوبارەبونەوە بناسین‌و شوناسەکانی دیاریبکەین. گەمژەییە لەو باوەڕەدابین دنیای پڕ دوبارەبونەوە بەدوای جیاوازی‌و ئەفراندندا ناگەڕێ، لەبەرئەوەی بونەوەرەکانی ئەو دنیایە سەرقاڵی کردنەوەی دەروازەگەلێکی داخراون کە بەسەر رووی خۆیان‌و دنیادا دایانخستووە، بەڵام کەرەستەگەلێکی کۆن‌و سواو بەکاردەبەن، هەڵبەت ئەم خەمەش وەك ئەو گەشتە دێتە پێشچاو کە بەم شێوەیە دەستپێدەکات: من زۆر دەرەنگ بەشەمەندەفەرێکی بوخاری سەدەی نۆزدە دەگەمە وڵاتێکی دیکە، بەڵام بە فڕۆکەیەکی تیژڕەو ئەوەندەم پێناچێ، هەرچەند گرنگ نیە من بەچی دەگەم‌و تۆ بەچی دەڕۆی، بەڵکە ئەوەی مەبەستە تۆ لەکاتی ئەو سەفەرەدا خواردن دەخۆی، یان کتێب دەخوێنیتەوە، یان ئەڕوانیتە سروشت‌و دەستت لەملی کیژێك دایەو پڕاوپڕی لەعیشوە. لەهەمووی گرنگتر ئەوەیە تۆ لەو سەفەردا بیردەکەیتەوە یان تەنها خواردن دەخۆی، روانینەکانت دابەشدەکەیتەوە بەسەر خەون‌و خولیاو ئارەزووەکانتدا یان بەدرێژایی ئەو سەفەرە دەخەویت، وەك ئەو موسافیرەی کە خەیاڵی بچوکترە لە سەفەرێك‌و خاوەنی تاکەیەك خەون نیە.

دوبارەبونەوە کەرەستەگەلێکی جۆراوجۆرو هەمەڕەنگ بەکاردەبات بۆ خزمەتکردنی دنیا داخراوەکەی خۆی، کە مەوداکانی خۆی بەسەر تەواوی پانتاییەکاندا رایەڵ دەکات‌و هەناسە بۆ هیچ جیاوازییەك ناهێڵێتەوە، لەو فەزایەدا مەوداکان سەرەتاو کۆتاییان هەیە، رەهەندەکان لەقۆناغی وێکچوو، لەسەرزەمینی وێکچوودا دوبارەدەبنەوە، تەنها ئاوێنەیەك هەیە بۆ روانین‌و پێچەوانەکردنەوەی تاکە مۆدێلێکی روانین، بوونەوەرەکانی ئەو مەودا بەرفراوانەی کە دوبارەبونەوە حوکمی تیادا دەکات، جیاوازی‌و هەمەڕەنگیەکان

قبوڵناکەن، هیچ بوونێکی دیکەو روانینو کایەیەکی دیکەو جوڵەو ئەکشنێکی دیکە جێی بایەخو سەرنجیان نیە، بێزارن لەزۆری ئاوێنەکان، لەبەرئەوەی روبەرەکانی ئەو مۆدێلە کەشف دەکاتو دوورونزیك لەچەند لایەکەوە دەریاندەخات، دوبارەبونەوە تاکەیەك پەیامو تاکەیەك مەبەست ئاڕاستەی دەکات، کەرەستەکانی کەرەستەگەلێکی سەرەتایین بۆ جوڵاندنی ژیانو مامەڵەکردن بە رەگەزەکانەوە، کەس نیە رەگەزو کەرەستەکانو وێنەکانیان نەناسێتەوەو ئاشنایان نەبێت. دەرئەنجام دوبارەبونەوە کاردەکات بۆ بەرجەستەکردنی دنیایەکی داخراو و نەریتامێز، کە تیایدا سەرلەبەری هەبوەکان لەبەرجەستەکراوێکی نەریتیدا دەپارێزرێنو هەموو جیاوازیەكو هەموو روانینێك دەکەوێتە دەرەوەی مەوداکانی ژیانەوەو نزیکترە لەهەر مەودایەکی ئاسایی بێبایەخ. بەڵام لەپاڵ ئەو دنیایەدا، لەپاڵو ئەو مەوداو روانینو ئاوێنە داخراوانەدا دنیایەکی دیکەو مەودایەکی دیکەی روانین مەزراکانی ئەو واقیعە داگیردەکاتو خەیاڵدانێکی بەرفراوان بۆ بوونو دنیابینی دەخوڵقێنێ، کەرەستەکانی ئەم دنیا جیاوازە کەرەستەگەلێکی جیاوازن لەقەبارەو کارو ئەركو فەنتازیاو رەمزو مانادا، کە ستراکتۆرێکی گەورەتریان لەپشتەوەیە، ئەو ستراکتۆرە کلێشەی پەیامێك یان ئامانجێك یان ستراتیژێك نیە، دنیایەکی دیکەیە، بەڵام پڕاوپڕە لەجیاوازیو نوێخوازە بەمانا فەرهەنگیو فەلسەفیو روحییەکان، بەڕاستی ئەوەی پێیوایە رۆحی مرۆڤایەتی بێبەشە لەگەشەکردنو دەرکەوتنی شێوازە نوێکانی فەلسەفەو دیاردەی نوێگەریو پۆست مۆدێرنیزمو تەواوی کایە فەلسەفیو هزرییە هاوچەرخەکانی دنیا، زۆر بێئاگاو داخراوانە ئەڕوانێتە سەرلەبەری تێڕوانینو خەیاڵو ئەنتۆلۆژیا، لەبەرئەوەی مرۆڤ سەنتەری کۆی گەشەسەندنەکانو کۆی گۆڕانکارییەکانو کۆی فەلسەفەکانی ژیانو هزری مرۆڤایەتییەو هێزێکە بۆ خولقاندنی ئاستێکی دیکەی شارستانیو ئاستێکی دیکەی ترادسیۆن. ئەوەی جیهانبینی مۆدێرن لەکۆنخوازیو نەریتپارێزی جیادەکاتەوە ئەو تواناو توانستە هزرییەیە کە کاردەکات بۆ بەرپاکردنی پانتاییەکی بەرفراوانی هزری رەخنەیو سڕینەوەی ئەو نەخشە سنوربۆکێشراوەی روانین کە مەودای حیکایەتەکانو ئاستی نەریتی کۆمەڵگە تێناپەڕێنن.